

VICTOR CIRIMPEI
Institutul de Filologie
(Chișinău)

FRAGMENTE DE TEZAUR
AL MENTALITĂȚII ȘI INTELIGENȚEI
POPULARE (I)

LĂMURIRE ORIENTATIVĂ

Ne-am gândit să oferim cititorului revistei academice chișinăuene „de lingvistică și știință literară” câteva probe de expunere și tratare pe nou a materialelor etnofolclorice, pe care le-am cules vreo cincizeci de ani în urmă. Sperăm ca munca noastră, etnologică în fond, să trezească interesul cercetătorilor filologi.

Începuturile preocupării noastre pentru culegerea, în primul rând, a unor date istorice curioase despre satul natal, a diverselor vorbe interesante și expresii neaoșe, inclusiv proverbe și zicători, țin de anii 1953-1954, când eram la vârsta adolescenței de 13-14 ani, elev în clasele a VI-a și a VII-a al școlii generale din satul Drăgănești, raionul Sîngerei (fostul județ Bălți), localitate din centrul nordului basarabean; pe atunci noi avînd o înțelegere vagă-rudimentară a ceea ce înseamnă etnografie și folclor.

Din acea, tot mai depărtată vreme, ni s-au păstrat notițe, ca: „Șirimpei – numili ista... di la turc sî trajî”, „Calu-i cu patru picioare, și tot se poticnește (omu, cu două – cum n-a greși?!”, „Frumușața n-o mînînși cu măligî – omu sî și Om”, „Și-î în mîna / nu-i mișjună”, „Omului flămînd / numa chita i-’n gînd”.

După absolvirea clasei a VII-a ne-am dorit perspectiva instruirii ca student-filolog, iar din 1958, cu acest obiectiv abordat (concomitent, și cu înțelegerea mai clară a ceea ce reprezintă mentalitatea și inteligența populară), am continuat adunarea de noi și diverse materiale etnofolclorice. În vara lui 1960, servindu-ne de bicicletă, am demarat înfăptuirea unui *proiect-culegere de folclor cu descrieri etnografice din satele de pe ambele maluri ale Răutului*, de mai sus de Bălți și pînă la vărsarea lui în Nistru; adunînd sporadic piese de același gen și din alte localități. Drept sursă pentru culegere ne-au fost și informatorii-elevi din câteva sate dependente de școlile din Sacarovca și Mîndreștii Noi ale raionului Sîngerei, în care, în paralel cu studenția, am activat ca profesor școlar în anii de învățămînt 1960-1961 și 1962-1963.

Devenit laborant în cadrul Sectorului Folclor al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (august 1964), a trebuit să mă conformez planurilor de lucru instituționale și să abandonez lucrul asupra propriei colecții, pe care o susținusem permanent pe parcurs de puțin peste un deceniu (ianuarie 1953 – iunie 1964); în ultimii ani însă (Academia de Științe numindu-se „a Moldovei”), odată cu înaintarea în vîrstă, ne-am hotărît să revenim la manuscrisele acelei culegeri.

Așadar, la o examinare de ansamblu deocamdată (nu în toate amănuntele) a colecției adunate pe teren în acei ani, constatăm existența unei bogate comori de giuvaiere ale mentalității și inteligenței populare – mitice, istorice și artistice; această comoară-tezaur fiind extrasă, fărîmă cu fărîmă, din graiul viu al oamenilor de diferite vârste, femei și bărbați, 310 persoane cu nume concrete, plus cîțiva anonimi, din 78 de localități basarabene,

nord-bucovinene și de pe stînga Nistrului¹. După o examinare „în toate amănuntele”, cifrele numite ar putea să crească.

Piese de colecție ilustrează un spectru larg de categorii noționale, pe care, în vederea tipăririi materialelor, le denumim în ordinea diacronică aproximativă a mentalității și inteligenței populare:

1) deslușirea mitologică a lumii și perceperea evenimentelor anului solar (prin datini, credințe, descîntece, practici magice, semne prevestitoare, farmece, vrăji, credințe, obiceiuri, datini pentru zile sfinte precreștine și creștine, ziceri și cîntări de cult, colinde, orații),

2) cunoașterea vieții omului și a mediului natural, cultural și istoric al societății (cîntece de legănare a pruncului, practici, ziceri, cîntece și jocuri ale copiilor; cîntece, strigături și balade de dragoste; cîntece de armată și război, cutume prenupțiale, orații și strigături de nuntă; datini, obiceiuri, cîntece, glume și strigături de familie; deplîngere și pomenire a morților; informații, amintiri, legende, povestiri și cîntări istorice),

3) gîndirea artistică (asemănări, comparații și aprecieri neobișnuite; expresii idiomatice, zicători și proverbe; întrebări șmechere și ghicitori; narațiuni fantastice, nuvelistice, comice și alegorice; balade, cîntări de vitejie, cîntece filozofice, poezii distractive, teatru folcloric; plăsmuiri folclorizate și de album). Crîmpeie, pasaje, chiar întreguri de viziune artistică avem și în primele două secvențe ale aceleiași diacronii, pe care nu întîmplător am numit-o aproximativă.

Am avut grijă ca fiecare unitate-material a colecției să dispună de două componente indispensabile – *fișă documentară* și *text*, iar în cazul cînd ceva din conținutul textului (cuvînt, expresie, aspect al conținutului) necesită lămuriri, la primele două componente ale unității-material am adăugat o a treia componentă, cea *explicativă*, pentru comentarii și glosar.

Din punct de vedere grafic, *fișa documentară*, am expus-o cu caractere cursive/italice grase/aldine; *textul* – cu caractere drepte ordinare, ambele componente avînd aceeași mărime a literelor (de ex., corpul 12), pe cînd caracterele componente *explicative*, cu litere mai mici (corpul 10); cuvintele ce necesită lămurire avînd caractere drepte aldine, o eventuală formă literară sau indiciu etimologic ale cuvîntului obscur sînt luate între paranteze rotunde; explicația – cu litere drepte ordinare, fragmentul de context citat e redat cu caractere cursive simple între ghilimele (vezi mai jos cîteva exemple).

În stadiul culegerii pe teren a materialelor, am avut o deosebită grijă pentru indicarea amănunțită și expresă a constituenților fișei documentare (ceea ce, grafic-tipărit, se cuvine evidențiat), ca:

1) momentul preluării de pe teren a mostrei – anul și data lunii; cum ar fi: *1962, 3 noiembrie*; în puține cazuri avem datări de felul *1957, septembrie*;

2) localitatea, cu adresa teritorial-administrativă din timpul culegerii; trei exemple: a) *s. Domulgeni, r-nul Florești, RSS Moldovenească*; b) *s. Iordănești (numit și Podlăsnoe), r-nul Hliboca (Bucovina de nord)*; c) *s. Tocmagiu (numit și Tocmăzeia), r-nul Grigoriopol (stînga Nistrului)*;

3) informatorul, cu numele de familie, prenumele și prenumele tatălui său; respectîndu-se cu strictețe ordinea acestora; de ex.: *Ardeleanu Paraschița Grigore* (nu *Paraschița Ardeleanu*, nu *Paraschița a lui Grigore Ardeleanu*, nici în alt fel) sau, în puține cazuri, neizbutindu-ne acumularea celor trei nume: a) *„Ciulucăneasa” [din Ciulucani] Vîrvara Ion*; b) *un bărbat [nu a dorit să i se știe numele]*; c) *Țăruș [fată mare/colhoznică]*;

¹ Pentru culegerea unor materiale din Bucovina de nord și nordul Basarabiei am avut sprijinul fratelui meu Constantin, agronom-pomicultor (iunie, 1961) și al colegului de grupă studentescă Serghei Mazureac (iunie, 1964).

4) vârsta informatorului (*12 ani* sau *53 de ani*, sau *de vreo 25 de ani*);

5) categoria noțională a materialului cules, câteva exemple: a) *credință despre furatul descântecelelor și tăinuirea lor*; b) *zicere la prima vedere de primăvară a cocostîrcului*; c) *informație etno-istorică și toponimică*; d) *cîntec de îndrăgostire*; e) *tîlcuire a visului despre pomene pentru mort*; f) *obiceiul colindatului cu „Steaua” și textul respectiv*; g) *orația „Plugului”*; h) *baladă a soldatului în război*.

Așa s-ar cuveni să arate, evidențiată grafic, fișa documentară a fiecărei mostre publicate; asemenea fișă, după cum am indicat mai sus, trebuie plasată numaidecît înaintea textului, ea familiarizînd cititorul cu substanța valorică a subiectului ce i se oferă; totodată această fișă reprezintă gestul de mulțumire și grațitudine a culegătorului față de informator.

În scopul înlesnirii pronunției corecte a unor cuvinte din *texte*, am indicat accentul de intensitate, ascuțit (´), al acestora (ciulamá, dúșman, felezué, tapașleác, voénîi). Pentru cuvintele *glosarelor* am subliniat cu linie vocala-accent (bumburuzî, chirchirîîti, cudalbî, dicalon, ghîoc, injesc, Udmă, vornîșel, zvîrle).

Comentariile sînt numerotate cu cifre între paranteze drepte și urmează după text; parantezele drepte servind și pentru oricare completări-precizări de material etnofolcloric.

Cuvintelor și expresiilor de circulație restrînsă, mai puțin înțelese cititorului contemporan (*bezărău, dimirlie, gologan, hătu-ț mațu cui ti ari!, jelniță, ocă, pidjac, rărunchi, sînicat, sumeț, șleapcă* etc.), le-am aplicat cîte un asterisc pe marginea din dreapta, explicîndu-le în glosarul, plasat la sfîrșitul materialului/studiului/cărții, cum ar fi:

chîtă (pită) – pîine („*Omului flămînd / numa chita i- 'n gînd*”).

plesni-ț-ar ochii ș-o sprînceană – expresie-sudalmă („*plesni-ț-ar ochii ș-o sprînceană / c-ai făcut din capu tău / făr' de ajutoru meu*”).

șaht (de la rus. *uaxma*) – mină, de cărbuni („*oi face contract / pe trei ani la șah*”).

Am avut grijă să redăm limbajul fiecărui text în o cît mai adecvată corespundere cu felul de rostire al informatorului, recurgînd la următoarele cîteva grafii de natură dialectală:

un *i* „lung” (ī) pentru cuvinte, ca: *pădurī* (pădure), *strailī* (straietele), *balai* (bălaie), *paī* (pară [să nu-ți ~]), *ochī* (ochii);

un *i* „scurt” (i) în cuvinte: 1) cu *i* afonizat (redus): *bolī, bușī* (buci [de cînepă]), *sujī* ([tu] sugi); 2) cu *i* „muiat”: *minșunī, jūrī, jūg*; 3) cu *i* în diftongi și triftongi: *haidăi, hăis, copchiī, iaca, iară, oaiī, văicăredz*.

Aceeași siglă a scurtimei sunetului o aplicăm și literei *u* (ū) pentru citirea corectă a unor cuvinte, ca: *doaiū* (două), *harabaūa, laūca* (magazin alimentar), *screūa* (șira spinării), *steūa*.

Pentru *n* palatalizat, frecvent în rostirea orală a vorbitorilor subdialectului moldovean, folosim aceeași literă, *n*, dar cu un semn diacritic deasupra (ñ), ceea ce sugerează cititorului pronunțarea populară corectă, palatalizată, a unor cuvinte, ca: *ñercurī, ñerī, luñinat, ñeata, ñiaunī, ñijatca, ñireasa, ñirticarī, añiōrsī* (nu *nercurī, nerī, niaunī* etc.).

Nu am recurs la semne diacritice în cazurile ce nu provoacă dubii la citirea formelor de rostire dialectală.

Am apelat la îmbinarea de litere *dz* pentru un sunet (africată alveolară sonoră) de mare frecvență în rostirea moldoveană: *budzat, dzămos, dzășī, dzișī, dzardzîrī* (nu *buzat, zămos, zășī, zîșī, zarczîrī*).

Gîndindu-ne la posibilele greutăți de interpretare a textului popular, am admis prezența și aflarea în comun a cratimei-legare a două litere cu apostrof-absență de literă în cazul

unor îmbinări de cuvinte, cum ar fi: *bărbatu' -său, di la dispărțirî- 'ncoașî, di- 'naintî, puse- 'ntr' -însa, s-a- 'ntors, se- 'ntîmplă, sî- 'mpartî, a- 'nota.*

Pentru a facilita perceperea începutului unui subiect (mai cu seamă când prezentăm un șir de piese ale aceluiași informator), prima literă a textului o expunem grafic mai pronunțat, aldin.

Ceea ce deosebește categoric această colecție de majoritatea publicațiilor etnofolclorice de pînă acum, este și neacceptarea literei majuscule pe marginea din stînga a tuturor versurilor; în textele versificate de sorginte populară, asemenea celor de proză, litera mare o vom folosi doar la începutul primului cuvînt al propoziției, la începutul numelor proprii, cît și al celor comune de valoare neordinară (un exemplu pentru cazul de la urmă: *Frumușața n-o mîînșî cu măligî – omu sî șiî Om*).

În ceea ce privește punctuația, reluăm poziția marelui cercetător-etnolog Ovidiu Bîrlea: „punctuația ne aparține, scopul ei fiind acela de a ușura lectura, năzuind să dea interpretarea cea mai plauzibilă nuanțurilor de sens” (*Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, 1966, p. 8).

MATERIALE COLECTATE

1) Deslușirea mitologică a lumii și perceperea evenimentelor anului solar

1961, 21 iunie, s. Băhrinești, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Barbăscumpă Maria Timofei, 10 ani; descîntec de scos gunoiul din ochi:

Cînd ăț într' -on gunoi în ochi, închidz ochiu și-l freși cu dejitu, dzîcînd cîtiva orî:

Gunoioasî	gunoiu' din ochi sî iasî! [1]
purcuboasî,	

[1] Senzația de gunoi în ochi este și în caz de apariție a bolii oftalmologice *cataracta*.

1960, 7 august, s. Roșieticii Noi, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Suvac Vasile Ion, 20 de ani; descîntec de scos apa din urechi:

Cînd întră apă în urechi, cu mînile după ceafă, apeși cu palmele peste urechi de mai multe ori și zici:

Eși, Apă, din urechi	ș-on cățel de usturoi
și țî-oî da parale vechi,	din grădină de la noi.
Și urechile se destupă de apă.	

1961, 20 iulie, s. Ustia, r-nul Criuleni, RSS Moldovenească, de la Ciobanu Galina Ion, 7ani; descîntec de dezamorțit piciorul:

– Eș, Babî, din chișior	– Șeal mai marî!
că ț-o murit un ficior!	– Un colac ș-o lumînarî
– Carî? Carî?	ș-o prăjînî pi spinarî!

1961, 22 iunie, s. Ghindești, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Lavranciuc Vasile Leonte, 10 ani; credință populară despre statura omului:

N-o crescut [cutare fată] pentru că, de mititică, o bătut-o cu mătura.

1956, 27 aprilie, s. Drăgănești, r-nul Sîngerei, RSS Moldovenească, de la Cojocaru Chira (Chirilă) Vasile, 19 ani; credință populară despre spor la prins pește:

Eu, cînd prind vo cîțva pești di-odată, orî cu fatca*, orî cu șiorpacu*; pi unu îl azvîrl înapoi di undi-am prins, c-ap' așiala aduși alț pești la fatcî orî la șiorpac; prindz mai cu sporî.

1961, 5 august, s. Drăgănești, r-nul Sîngerei, RSS Moldovenească, de la Racu Iștești Dumitru, 23 de ani; credință despre aflarea locului vieții conjugale:

Băești nu pre, da fétîlî mai mult – pun o bumburudzî* pi dejit și-î cîntî di cîțiva ori, păr și zboarî, bumburudza șeia:

Bumburudzî	undî-i zbură,
rudzî,	încoló m-oi mărita.

1959, 6 decembrie, s. Drăgănești, r-nul Sîngerei, RSS Moldovenească, de la Morari Catinca Gavril, 67 de ani;

1) **credință populară despre furatul și tăinuirea descîntecelor:**

Eu le-am audzît și le-am învațat [descîntecele] di la mătușa Mărioara Perjoaia; di vro triîspreși anî eram. Și li-'nvațam pi furatî*, cî nu vre sî-nî spuî; c-așă-î psînî* obișeu – dacî-ț audi și neva discînticu, apu n-arî puterî, nu sî-'mplinesți.

2) **descîntec de Udmă:**

Udmî*, Udmîșoarî,	și be apî tarî,
încalicî-ti pe-o drugușoarî*	și ti punî la soarî
și ti punî la marî	și crapî* ca o șicoarî*.

Di nouă ori să zîce cînd să face o cûte* roșă la un chișior.

3) **descîntec de Șiopîrlaițu:**

Șiopîrlaițî*	roata te-a calca,
lăițî,	șiopîrlaița a saca.

Di nouî ori sî dzîși cînd sî fac pi fruntî niștî bubî roși, niștî beșiși; or la gît – o dungî roși.

1961, 23 iunie, s. Sîrbești (Sărbéști), r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Bejenaru Paraschița Alexei, 86 de ani; datina practicării descîntecului de Duc'-se-pe-Pustii:

[De Duc'-se-pe-Pustii] sî discîntî cu schinu-voiniculu* cu tot cu rădășinî. Îl încaldzăștî în oalî nouî, cu apî.

Da oala sî nu sî tîrguiascî, sî nu sî arătî cu mîna, da sî sî dăi cît a șerî. Sî sî arătî cu chișioru, nu cu mîna.

1961, 6 august, s. Țîra, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Coroian Vîrvara Chirilă, 40 de ani; descîntec de eșit în lume:

În sat m-am pornit,
cu lumî multî m-am întîlnit,
nimi-n samî nu m-o luat;
numai Maîca-Prestea
din nantu cerului
în samî m-o luat,
soarilî în fruntî mi-o pus,
luciafăru-di-dimineafî

în mîna dreaptî mi-o așazat,
stelili în poalî mi le-o turnat –
fața mi-o luminat,
lumea la minî s-o uitat,
m-o văzut frumos (frumoasî)
șî luminat (luminatî)
ca di Dumnezău lasat (lasatî).

Îl zîșî în oleacî di apî ni-'nșepuțî șî ti spelî pi fațî, mînilî, cu apa șeîa; ș-ap' ti dușî în sat.

L-am auzî di la o babî, Feșia Caciuc parcî-i zîșeu, din raionu Glodeni.

1961, 23 iunie, s. Cenușa, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Scurtu Mihail Andrei, 11 ani; colindă la Crăciun:

Raje-un Cerbușor-de-Munte,
Va, Lear, Domnu Le! [1]
nime-n lume nu-l aude,
Va, Lear, Domnu Le!
numai maica lui (*cutarî*):
Va, Lear, Domnu Le!
– Scoală, (*numele*)! Nu dormi!
Va, Lear, Domnu Le!
(*Cutare*) în talpe s-a săltat,
Va, Lear, Domnu Le!
fața albă ș-a spălat,
Va, Lear, Domnu Le!
haine bune a-'mbrăcat,
Va, Lear, Domnu Le!
papuci galbeni a-'ncălțat,
Va, Lear, Domnu Le!
pe Surú l-a-'ncălecat,
Va, Lear, Domnu Le!
după Cerbu s-a luat.
Va, Lear, Domnu Le!
Cînd soarele a apus,
Va, Lear, Domnu Le!

el pe Cerbu l-a ajuns:
Va, Lear, Domnu Le!
– De ce rajî tu, Cerbule?
Va, Lear, Domnu Le!
De țî-i foame,
ț-om da poame;
Va, Lear, Domnu Le!
de țî-i sete,
ț-om da fete.
Va, Lear, Domnu Le!
– Nici mi-i foame, nici mi-i sete,
Va, Lear, Domnu Le!
da mi-a paște-n codru verde.
Va, Lear, Domnu Le!
(Ș-ap' sî zîce, nu sî cîntî:)

Doi colaci de cei în șasî
de ni-ț da, de nu ni-ț da,
scrie-n carte c-om lua.

Busuioc stropit pi masî,
rămîi, gazdî, sănătoasî!

[1] Aici și în celelalte reluări a cuvîntului *Lear*, acesta se pronunță ca o singură silabă.

Fraza repetată constant *Va, Lear, Domnu Le!* este, în opinia noastră, forma erodată-uitată a vechii (precreștine) adresări culturale către Soarele-prunc (nou născut la începerea anului), dezmiardat prin cuvîntul *Lel/Ler: Vai, Ler, Doamne Ler!*

1963, 27 august, s. Drăgănești, r-nul Sîngerei, RSS Moldovenească, de la Lungu Ion Simion, 78 de ani; orația „Plugului”:

În astî sarî și-o-’nsarat
noi pi dumevoastră
nu v-am urat,
Domnu-amu ne-a ajiuta
și pi dumevoastră v-om ura.

Cealu* roata, măi băeț!
Hăăăi, hăi!

Bucurați-vă, bucurați-vă,
boeri mari,
cum s-o bucurat sfintu lu Ion
Machedon*
de-așelî douspreși merî di aur
pi carî
Maica-Preștea* i le-o pus în
poalî.

Douspreși pluguri
pi brazdî o pornit
cu cîtî șăsî boi,
cu doispredzășî argătoî*.
Boî șiî di-’naintî –

cu coarnilî zugrăvitî,
șiî din prigon* –
cu coarnilî otgon*,
șiî di la roati –
cu coarnilî-’mpreunatî,
ca sî margî brazda pi-așazatî.

Ș-o arat
Dealul Gararimulu*,
Valea Rusalimulu*
în lunjiș
și-n curmezîș
cît cu ochî-acuprinziși*.
Brazdî neagrî răsturna,
grîu roșu ravarsa*,
cu borona* boroné,
grîu-n urmî răsăré.
Ș-o samanat grîu cu sacară,
păn în sară
să răsără;
ș-o samanat grîu cu arnăut*
ș-o dat Domnu și s-o făcut.

Cealu roata, măi băeț!
Hăăăi, hăi!

Șî s-o dus Badea* la lunî
(la lunî, la săptămînî)
sî vadî grîu di răsărit.
Da grîu – nant cît casa,
în pai – ca trestia,
în grăuntî – ca mazărea!

Ș-așa, nant și rămurat –
pi jîumataî scuturat!
Badea rău s-o spaimatat,
di triî ori

lanu-o-’ncunjiurat,
schiși-n mînî o luat
și acas’ o alergat,
pi masî le-o aruncat –
casa i s-o luînat
și gloata* s-o bucurat!
Badea-’tușia o grăit
ca omu șel năcăjît:
– Măi nevasî, măi fimeî,
țarna* noastrî ni sî chēî*.
De-a da Domn’-un chic* di
vînt,

grîu nostru-i la pămînt;
de-a da Domn’-un chic di
ploaî,

grîu nostru tăt sî moaî!
– Omule! Măi omule,
dă tabunu* la ocol
și alejî un cal graur*,
și-i punî șaua di aur
cu scărilî* di arjint,
di carî eu n-am văzut
di cînd mama m-o făcut!

El – tabunu la ocol
ș-o ales cal tritinat*,
numa bun di-’ncălicat,
cu o dungî marî
pi schinarî,
ca s-ajîjungî-n Mojilău*
cu soarî*;
în toiag s-o radzamat,

pi Murgu* s-o-’ncălicat
șî-n Mojilău, cu soarî, s-o
aflat.

S-o pornit pi Ulița Micî
șî n-o neguțat* nimicî,
s-o pornit pi Ulița Marî
ș-o dat de-un țigan
c-o dobî marî
în schinarî.
– Măi țiganî,
bre țiganî,
șî-ai în dob’-așă di marî?
– Șer am șî oțâl, cucoanî,
cît îț trebî dumitalî.
Badea mult s-o bucurat,
i-o plătit cu îndesat,
doba i-o răscumpărat.

Cealu roata, măi băeț!
Hăăă, hăi!

S-o dus Badea
la Ion Țiganu,
carî fașî sășîrî cu ciocanu;
cu ciocanu cum li batî,
numa bunî-s di zîmțatî.
– Sî-ñî fașî ñîî mai zîmțoasî
pintru fetilî spătoasî
șî di altîlî, mai cîrnî,
pintru babîlî bătrînî
carî știu hoara la pînî*

Sășerușî s-o făcut –
lucrători nu s-o gășî!

Ș-o adus nouî nepoț
șî nouî nepoțâlî
șî i-o pus
din capîtu pămîntulu,
din jiliștea* vîntulu.
Cînd vîntu băte,
îî tarî sîle;
cînd vîntu-’nceta,
îî gurilî căsca
șî la Badea sî uîta.
Șî era una cu rochia
chicățîcî*,
sprintioarî șî voinicî

(tarî ghinî samana
cu mîndruța mea) –
di triî ori cîn sî roté,
snopu-n chișîor* îl puné;
din snop – în clai*,
din clai –
’n odobaî*!

Badea cum o șuerat
dintr-un dejit mic,
o vinit un cal voinic
șî cu nouî epî
di nouî ai* sterpî,
cu cochitilî crapatî,
cu sîrmî leagatî,
cu aur suflatî;
undî calca –
balta saca,
n-audzăî un oa-ca-ca*;
undi-atinjé –
pămîntu frijé,
șărchî-n borț sî ascundé!
Șî le-o pus Badea
pi fațarî di-alamî –
din picioarî tropăé,
din codz vîjîé,
grîu ñî-l felezué*
șî pi nări cîn stărnuta –
grîu tăt ñî-l vîntura;
din urechi șîușîlulé*
șî grîu-n sașî ñî-l puné;
din șălî sî lasa –
țuhalî*-n car la Badea
arunca.

Cealu roata, măi băeț!
Hăăă, hăi!

S-o pornit
nouî carî-’mpovăratî,
cu lanțuguri legatî,
cu tei înfășuratî:
– Cea*, Tuluc*;
hoîs*, Buluc*,
la moarî la Ciubuc!
Acolo-i iarbî șî belșug!

Da Curva-di-Moarî*,
cînd o văzut atîtea carî

în pvoară*,
o pus coada pi schinarī
ș-o fujit în Lunca Marī.
Morărașu, meșter bun
(hătu-i-aș bărbuța-n cur*),
tot striga
și tremura:

– Na, Morișcī! Na-na-na!
Da de-aișī sī lăuda
c-a fașī din douī
ouī
moarī nouī!
– Măi morarī, măi morarī,
hătu-ț mațu cui ti arī!*
Tu nu ti lăuda,
cî eu di barbî te-oi lua,
piștī moarī te-oi arunca
și apa te-a lua,
cheatra te-a farma!
Morărașu, bun mintios,
o făcut numai șioc-
boc
și o dat moara la loc,
și dac’-o pălit-o-n gurī,
făina o prins a curī*.

Da curjé-
nu pre curjé,
c-o tot mășinat o lunī,
o lunī ș-o săptămīnī,
cu marī și*
un tăbultoc* ș-o mīnī.
Atunșī Badea o catat
un argat
blastamat*
ș-o trimăs făina șeea
acasī la Ileana-
Socoleana*,
carī șădī într-on pat
mīndru tarī și rotat,
cu fața ghilitī*
și-n tăt timpu ruminītī,
pare’-ar și o gīscī friptī
(cic’-o rupt chinjilī patulu
cu oastea-’mparatulu).

Da cītrī morar
Badea-n scurt cīt o crișcat*:
– Pīnī jīoī dimineața
sī-nī șiī făina-n sașī
ca gheața!

Taī-așīala un cucuș
pintru sporī* la coș,
taī ș-o găinī
di sporī la făinī.

Șī pīnī jīoī dimineața
o fost făina-n sașī ca gheața.

Argațī o-’ncarcat nouī carī
cu povarī
ș-o ișīt cu tăț din moarī:
– Cea, Tuluc!
Mai hoīs, Buluc!

Nevasta, cum i-o zărit,
răpidī s-o primenit,
s-o ghilit,
s-o ruminīt;
din papuși plīoscăind,
cu rochița fălăind*,
iūtī-’mbla
și șerșeta
în camarī
sītī rarī
di niagarī*
și din casī
’n altī casī –
una deasī
di matasī
(cu-așei rarī-’mprăștie,
cu-așei deasī tăt strīnjé).

Cealu roata, măi băeț!
Hăăă, hăi!

Ș-o făcut nevasta
colac rumăn și frumos
ca fața lui Hristos*,
cu nērī nēruiț,
cu dzahar dzăhăruit;
pentru noi,
plugari de-afarī, gătit!

Ș-o rupt în douī
și ni-o dat nouī,
ș-o rupt în trii
ș-o dat și lu Andrii.
Da Andrii,
o mīncat-
n-o mīncat,
da di brīu bīcata ș-o leagat
și pi undī-am tot îmblat,

mult cîni răi ni-o-'ncăirat;
el cu colac îi amăjé
cu nuiăua îi băté
(c-așă lor li trebué).
Cealu roata, măi băeț!
Hăăăi, hăi!

Și v-am ura, v-am tot ura,
cî vî-i drag a asculta,
da noi nu sîntem
di işi-di colé,
da sîntem di la Podu Lung*,
undî trag babili-n jîug
și fetilî-n plug;
și li mân'-o babî bărbătiî*
cu ochî di șiocîrlîi,
cu puha* di lînî,
cu șfichîu di sîrmî.
„Ardî-lî, mătușî, la vinî,
sî fîi brazda măi ghinî!”
(Cî elî, di ajirî și era,
fujé la hat și sî culca.)

Și noi nu-'mblăm dupa
paralî,

da dupa Baba-Prifăcătoarea*,
carî prifașî lumea și țara,
e mana vașilor*
și dulceața sarașilor;
noi vrem s-o prindim,
s-o luăm di bezărău*,
sî-i trajim cîti-un răsteu*
și s-o dăm în heleșteu*,
sî sî-'nveț'-a fașî rău! [1]

Cealu roata, măi băeț!
Hăăăi, hăi!

Toamna noastră ceî bogatî
di toatî lumea lăudatî [2] –
dumeavoastri –

sporî în bucatî*!

La mult ani cu sanatatî!
Și ho! Cealu roata, măi băeț!
Hooo, ho!
Ș-amu, plugu sub păretî
și plugarî – 'n sat la fetî!

[1] Orația dată păstrează destul de clar vechea credință în puterea magică a plugarilor-urători de a purifica de relele vrăjitoarești casa unde se urează („noi nu-'mblăm dupa paralî, / da dupa Baba-Prifăcătoarea, / carî prifașî lumea și țara, / e mana vașilor / și dulceața sarașilor; / noi vrem s-o prindim, / s-o luăm di bezărău, / sî-i trajim cîti-un răsteu / și s-o dăm în heleșteu, / sî sî-'nveț'-a fașî rău!”).

[2] Deși mai puțin explicit, această creație populară cuprinde și un rarism ecou al timpurilor cînd sărbătorirea Anului Nou se desfășura toamna, la 1/14 septembrie: „Toamna noastră ceî bogatî / di toatî lumea lăudatî – dumeavoastri – sporî în bucatî! / La mult ani cu sanatatî!”.

2) Cunoașterea vieții omului și a mediului natural, cultural și istoric al societății

1961, 21 iunie, s. Băhrinești, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Barbăscumpă Maria Timofei, 10 ani; cîntec de legănare a pruncului:

Huța-huța
pîn' la nana Măriuța

și-'napoi – cu săniuța;
huuu-ța!

1961, 30 iunie, s. Negureni, r-nul Telenești, RSS Moldovenească, de la Zmuncilă Vera Timofei, 12 ani; cîntec de legănare a pruncului:

Nani, nani, puișor.
Dormi, (Veruță), somn ușor.

Trece Somnul prin părete,
pe la (Vera) prin ureche.

1961, 20 iunie, s. Prajila, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Morogai Galina Fiodor, 10 ani; zicere pentru jocul „De-a mijatca”:

Ńijatca –	pérja –
patca	pérja
țugurméi,	barabói,
ábri –	necustrá
hábri	cu mărjinóï.
doi miñéï;	

1961, 27 iunie, s. Domulgeni, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Pașa Ștefan Gheorghe, 83 de ani; cîntec de dragoste:

Frundzu verdi jișîni coapti,	Am jisat o copchilițî
și-an jisat eu astî noapti,	cu păru lasat pi țîțî;
și-an jisat în așternut,	cît pi țîțî, cît pi spati,
și-an jisat – nu pot sî uît.	di m-o scos din sanati.

1961, 6 august, s. Țîra, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Coroian Vasilița Andrei, 69 de ani; cîntec-blestem de dragoste:

Foaï verdî ș-o sulcinî,	Murgu* tău să sî hîrțoaï*,
nu-ț paï*, bădițî, ghinî	în pomînt sî ti trînteascî,
cî ț-ai făcut rîs di minî;	mîna stîngî
cî di tinî cînd ș-or fașî,	sî ț-o frîngî
ca chiatra tu ti-i disfașî,	ș-așeï dreaptî
ca malu ti-i mășina,	s’ ț-o scrînteascî;
ca iarba ti-i clătina,	sî țîi frîu’ doar cu dințîi,
ca roua ti-i scutura,	sî ti vadî și părințîi;
ca frunza-n vînt tu ti-i usca.	să sî ñerî orișicarî
Da-ar Dumnezău o ploaï,	cî-i blăstăm di fatî marî.

1961, 24 iunie, s. Ciutulești, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Țurcanu Dochîța Ștefan, 79 de ani; strigătură:

Îara la noi un scripcarî: Pavăl Tașoc. Ș-apî la vo nuntî, numa și-l audzăi:

U-ïu- iú! pi dealu gol,	cî i-a fașî ñirilî
cî ñireasa n-arî țol;	cînd a tundî cînilî!

1964, 2 mai, s. Drăgănești, r-nul Sîngerei, RSS Moldovenească, de la Bînzari Mihail Toma, 50 de ani; strigătură la nuntă:

Hu-ïu-ïú, soacrî cei mare,	nu știu, zău, te-a cheptăna
ți-am adus cheptănătoare;	ori la cap te-a scărmăna!

Am auzît-o la Văleni [dreapta Prutului] în zîua di 12 noembrie 1933.

1964, ianuarie, s. Bădragii Noi, r-nul Edineț, RSS Moldovenească, de la Mazureac Serghei Eremia, 22 de ani; cîntec de femeie măritată:

Mazîlaș* cu chica creață,	Cînd eram eu fată mare,
nu mai bate la fereastră,	primeam șaga dumitale,
că nu-s fată, da-s nevastă.	da de cînd m-am măritat,
	mi-i în grijă de bărbat.

O avut copchiî, da s-o pitrecut*, nu mai sînt astîdz di-aldi Dragan. (O fost unu: moș Ion Dragan, dogari, din altî jiîf, nu di-așilora dintîi; aista o murit cam pin o miî nouî sutî patrudzășî.)

2) *povestire populară:*

Turșî lasau papușî pi prispî, cîn îtrau în vo casî la o neavastî, sî-ș facî rîs di dînsa.

C-apî dacî omu viné di la deal* și vidé papușî pi prispî, nu mai îtra în casî; cî dac' îtra, apî turcu aș* îl spintica pi loc.

3) Gîndirea artistică

1953, 4 ianuarie, s. Drăgănești, r-nul Sîngerei, RSS Moldovenească, de la Cirimpei Alexei Ilie, 75 de ani; comparație populară:

O păfî ca șîal cari-o trebuit sî fugî noaptea, discult, pin șîurlinî*:

„Sus – stelî, jîos – stelî; vaî di tîlchilî melî!” [1]

[1] Se zice despre unul care se confruntă inopinat cu mari dificultăți la realizarea unei acțiuni.

1954, 9 ianuarie, s. Drăgănești, r-nul Sîngerei, RSS Moldovenească, de la Bînzari Ana, de vreo 25 de ani; trei proverbe:

Calu-i cu patru picioare, și tot se poticnește (omu, cu două – cum n-a greși?!).

Frumușața n-o mînînșî cu măligî – omu sî șiî Om.

Omului flămînd numa chita* i-'n gînd.

1958, septembrie, or. Chișinău, RSS Moldovenească, de la Babără Ion A. (originar din nordul republicii), 19 ani; proverb:

Tot țiganu-și laudă ciocanu.

1961, 20 iunie, s. Prajila, r-nul Florești, RSS Moldovenească, de la Stan Nicolai Gheorghe, 11 ani; anecdotă:

O femeie ducea demîncare prășitorilor, la deal.

O ajunge un om cu carul, o ia în car, dar ea ședea în car cu desagii plini pe umăr și mai ținea și oala cu borș în brațe.

Omu-i zice:

– De ce nu lepezi, femeie, desagii de pe umăr și oala din brațe?

– D-apî n-oi mai pune eu chiar totul pe spinarea boilor! Îi de-ajuns că mă duc pe mine.

1963, 12 ianuarie, s. Mîndreștii Noi, r-nul Sîngerei, RSS Moldovenească, de la Nastas Olea Alexandru, 49 de ani; anecdotă:

La o masă, cîm' sî-'mpartî carnea la ficarî, gospodina-l întrebî pe-on ghet pîcalî:
 – Măi Pîcalî, da tu șe-ai mînce din pasîrea asta?
 – Trupușoru cu-aripîoarilî
 șî capu cu chișîoarilî.

1960, 17 ianuarie, s. Tocmagiu (numit și Tocmazeia), r-nul Grigoriopol (stînga Nistrului), de la Țurcan Parascovia, 30 de ani; două ghicitori și un proverb:

Am doauî epi: li dizleg – șad pi loc.
 cum li leg – aleargî, (Ochinșilî.) [1]

[1] Peste 28 de ani, în 1988, folcloristul E. Junghietu a cules o variantă a ghicitorii în cauză de la un bărbat de 58 de ani, aceeași localitate: „Am doi cai, / Cînd îi leg – fug, / Cînd îi dezleg – stau pe loc. / *Opincile*” (*Folclor românesc de la est de Nistru...*, vol. II, p. 309).

Di la Prut și pîn' la minî – / numa niamurî de-a Grăchinî. / (Stelilî pi șerî.)

Carî sî tem di vrăghii, sî nu samini malai. [1]

[1] După 28 de ani, în 1988, de la aceeași (!) informatoare, ajunsă la 70 de ani, a cules acest proverb folcloristul E. Junghietu în varianta: „Dacă s-ar temi toți di vrăghii, / Apu' nu ar samana malai” (*Folclor românesc de la est de Nistru...*, vol. II, p. 329).

G L O S A R

acuprinzîși – formă verbală (perfectul simplu de la *a acuprinde*) rar întîlnită în folclor („cît cu ochî-acuprinzîșî”).

aî – ani („nouî epî / di nouî aî sterpî”).

aș – tot atunci, momentan („turcu aș îl spintica”).

argătoî – argat puternic, viguros („Douspreșî pluguri pi brazdî o pornit / cu cîtî șăsî boi, / cu doispredzășî argătoî”).

arnăut – grîu cu bobul mare și lungueț („o samanat grîu cu-arnăut”).

Baba-Prifăcătorea – personaj cu acțiuni distructive, răufăcătoare („Baba-Prifăcătorea / carî prifașî lumea și țara, / e mana vașilor / și dulceața sarașilor”).

Badea – personaj central în orațiile de cinstire a muncii producătorilor de pîine; stăpîn de moșie (se sprijină în „toiag”, i se spune „cucoane”, se răstește amenințator unuia dintre morarii de pe moșie), autoritar și priceput în relațiile cu oamenii și animalele; are „gloate” de lucrători-argați și rude, posedă herghelii-tabunuri de cai, cirezi de boi, multe care, pluguri, grape, seceri).

bărbătîi – cu comportament de bărbat aspru, nemilos („babili-n jîug / și fetilî-n plug / [...] li mîn'-o babî bărbătîi”).

- bezărău** – gît, gîtiță; ceafă („s-o luăm di bezărău”).
- blastamat** (blestemat) – cuminte, ascultător („Badea o catat / un argat / blastamat”).
- boronă** (boroană) – grapă cu dinți de lemn sau de fier („cu borona boroné”).
- bucati** – recolta de cereale („dumeavoastri – / sporî în bucati”).
- Buluc** – nume de bou („hois, Buluc”).
- bumburuzi** – buburuză („fêtilî mai mult pun o bumburudzî pi dejit și-î cîntî”).
- ca fața lui Hristos** – extraordinar, superb („colac rumân și frumos / ca fața lui Hristos”).
- cal graur** – de culoarea graurului, neagră cu picățele albe („alejî un cal graur”).
- cea** – îndemn pentru boi ca să meargă spre dreapta („Cea, Tuluc”).
- cealu** – cuvînt al frazei de îndemn pentru echipa de urători, care, la anumite intervale, au misiunea de a striga puternic imaginărilor boi, înjuțați să tragă plugul de arat („Cealu roata, măi băeț! / Hăăă, hăi!”).
- chic** (pic) – puțin, oleacă („De-a da Domn’-un chic di vînt”).
- chicățici** (picățică) – cu picățele („era una cu rochia chicățici”).
- chirău** – buruiană cu frunze liniare verzi, dăunătoare plantelor de cultură; pir („Frunz’-amară de chirău”).
- chișior** (picior) – vreo 12 snopi așezați cruciș („snopu-n chișior îl puné”).
- chită** (pită) – pîine („La omu flămînd / numa chita i-’n gînd”).
- clae** – îngrămădire de cîteva picioare de snopi („din snop – în clai”).
- crapi** – dezumflă-te („crapi ca o șicoar”).
- crișcat** (crîșcat) – a scrișnit dinții cu mînie („Badea-n scurt cît o crișcat”).
- cu marî și** – cu greu; de abia („o tot mășinat o lunî, / [...] cu marî și / un tăbultoc”).
- a **curî** – a curge („făina o prins a curî”).
- Curva-di-Moarî** – personaj folcloric în chip de moară („Curva-di-Moarî, / [...] o văzut”).
- cu soarî** – cît îi încă ziuă; pînă a se întuneca de noapte („s-ajungî-n Mojlău cu soarî”).
- cute** – umflătură („să face o cute roșă la un chișior”).
- deal** – cîmp cultivat, ogor („dacî omu viné di la deal”).
- Dealul Gararimulu** – loc din vechime, de coloratură sacră, sugerînd numele Galileei biblice („o arat / Dealul Gararimulu”).
- drugușoarî** – fus mic pentru fir de lînă, cînepă etc. („încalicî-ti pe-o drugușoarî”).
- fatcă** – plasă de pescuit pătrată, prinsă de două arcuri încrucișate cu mîner-prăjină („cînd prind vo cîțva peștî di-odată [...] cu fatca”).
- fălăind** – foșnind, făcînd mișcări neîntrerupte („cu rochița fălăind”).
- felezue** – curățea de paie și pleavă grîul desprins din spice („grîu ni-l felezue”).
- ghilitî** (ghilită) – foarte curat îngrijită („cu fața ghilitî”).
- gloată** – mulțime de slujitori („gloată s-o bucurat”).
- hătu-i-aș bărbuța-n cur** – sudalmă urîță („Morărașu, meșter bun / (hătu-i-aș bărbuța-n cur”).
- hătu-ț mațu cui ti arî!** – sudalmă urîță („Măi morarî, măi morarî, / hătu-ț mațu cui ti arî!”).
- heleșteu** – iaz („s-o dăm în heleșteu”).
- hîrțoi** – înnebunească („să sî hîrțoi, / în pomînt sî ti trînteascî”).

hoara la pînî – specificul recoltării grîului („*babilî bătrînî / carî știu hoara la pînî*”).

hois – pentru boi ca să meargă spre stînga („*hois, Buluc*”).

Ileana-Socoleana – personaj folcloric („*ș-o trimăs făina șea / [...] la Ileana-Socoleana*”).

în povoarî – cu povară, împovărate; încărcate bogat („*atîtea carî / în povoarî*”).

jîliștea – suflul, adierea, bătaia („*le-o pus / din capîtu pămîntulu, / din jîliștea vîntulu*”).

Maica-Preștea – personaj de nuanță biblică amintind numele Maicii Domnului ca *Precistaia* (Preacurată) („*douspreșî merî di aur pi carî / Maica-Preștea i le-o pus în poalî*”).

mana vașilor – capacitatea vacilor mulgătoare de a avea lapte („*Baba-Prifăcătoarea / [...] e mana vașilor*”).

mazîlaș – boiernaș („*Mazîlaș cu chica creață*”).

Mojilău (Movilău) – oraș pe malul stîng al Nistrului de Sus, vizavi de Otacii Basarabiei („*ca s-ajîungî-n Mojilău*”).

Murgu – nume de cal („*pi Murgu s-o-ncălicat*”; „*Murgu tău să sî hîrtoai*”).

neguțat – negociat-cumpărat („*n-o neguțat nimici*”).

niagarî (năgară) – material din fire lungi și aspre ale plantei cu același nume, folosit, probabil, în trecut la confecționarea sitelor („*șerșeta / în camarî / sîti rarî / di niagarî*”).

ni sî cheî – ni se pierde; este în primejdie („*tarna [...] ni sî chéi*”).

oa-ca-ca – strigăt de broască („*balta saca, / n-audzăi un oa-ca-ca*”).

o dischiș ostrovu – a fost primul întemnițat („*El o dischiș ostrovu la Soroca*”).

odobae – îngrămădire de cîteva clăi („*din clai – n odoba*”).

ostrov – închisoare („*ostrovu la Soroca*”).

otgon – în afară de la osul frontal; în părți („*Boî [...] / cu coarnilî otgon*”).

paî – pară („*nu-ț paî, bădiți, ghini*”).

Podu Lung – localitate imaginară, cu obiceiuri ciudate („*sîntem di la Podu Lung, / undî trag babilî-n jîug / și fetilî-n plug*”).

pi furatî (pe furate) – fără consimțămîntul [descîntătoarei]; memorizînd în secret [cuvintele și procedura descîntecelor] („*li- nvațam pi furatî*”).

prigon – mijlocul perechii unui rînd („*Boî [...] / șii din prigon*”).

psîni – se vede că; pare-se („*așă-î psîni obișeu*”).

puhă – biciușcă („*cu puha di lîni*”).

ravarsa (revărsa) – împrăștiat-semăna („*grîu roșu ravarsa*”).

răsteu (resteu) – băț de încuiat o parte a jugului („*sî-i trajim cîti-un răsteu*”).

scărî – piese de metal în care călărețul își sprjină picioarele („*punî șaua di aur / cu scărîlî di arjint*”).

schînu-voiniculu (spinul-voinicului) – plantă de leac („*Sî discîntî cu schînu-voiniculu*”).

sfîntu lu Ion-Machedon – personaje (un sfînt și un Ion-Machedon) de natură pseudoreligioasă („*cum s-o bucurat sfîntu lu Ion-Machedon*”).

s-o pitrecut – au murit („*O avut copchiî, da s-o pitrecut, nu mai sînt astîdz*”).

sporî (spor) – folos, eficiență, belșug („*Tai-așiala un cucoș / pintru sporî la coș, / tai ș-o găini / di sporî la făini*”).

șicoarî (cicoare) – floare a plantei cu același nume („*crapi ca o șicoarî*”).

Șiopîrlăiță – spirit rău, provocator al îmbolnăvirii cu același nume, aceasta deosebindu-se de șopîrlăița-anghină difterită („Șiopîrlăiță [...] / roata te-a calca, / șopîrlăița a saca”).

șiorpac (ciorpac) – unealtă de pescuit în forma unui sac scurt, ascuțit-conic la fund, prins de o nuia dreaptă rigidă pentru manevrare („așiala aduși alți pești [...] la șiorpac”).

șurlini (ciurlani) – plantă cu tulpina foarte ramificată avînd frunze cu spini („o trebuie să fugi noaptea, disculț, pin șurlini”).

șiușule – răsuca cupe conice („din urechi șiușule / și grîu-n sași îi-l puné”).

tabun – „herghelia di cai” (a explicat informatorul orației) („dă tabunu la ocol”).

tăbultoc – jumătate de sac („o [...] mășinat [...] un tăbultoc”).

tritinat – „adictea un cal di trii ani” (a lămurit informatorul) („o ales cal tritinat”).

Tuluc – nume de bou („Cea, Tuluc”).

țarnă (țarină) – pămînt cultivat („țarna noastră”).

țuhal – sac („din șăli să lasa – / țuhal-n car la Badea arunca”).

Udmă – spirit nefast care cauzează o umflătură pe corpul omului („Udmă [...] / încalicî-ti [...] / și crap”).

Valea Rusalimulu – loc de rezonanță biblică, amintind străvechiul Ierusalim („Ș-o arat [...] / Valea Rusalimulu”).

Constrînși de rigorile spațiului permis de revistă unui material, precum și din cauza indispensabilei *lămuriri orientative* pe cîteva pagini, în această primă probă (I) a *Fragmentelor de tezaur...* predomină textele mici (îndeosebi de limitat în exemple fiind compartimentul *Gîndirea artistică*); sperăm însă ca probele din alte numere ale RLȘL să atenueze acest neajuns.